

GUMON QILINUVCHI, AYBLANUVCHI VA SUDLANUVCHINI HIMOYALANISH HUQUQI BILAN TA'MINLASHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Ummatov Muhammadrasul Tursunovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti dotsenti,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19019280>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-mart 2026 yil
Ma'qullandi: 12-mart 2026 yil
Nashr qilindi: 14-mart 2026 yil

KEY WORDS

gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, himoya huquqi, jinoyat protsessi, advokat, taraflar tengligi, sud nazorati, inson huquqlari, adolatli sudlov.

ABSTRACT

Mazkur maqolada gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchini himoyalash huquqi bilan ta'minlashning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Jinoyat protsessida shaxs huquq va erkinliklarini ta'minlashning huquqiy asoslari, xususan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 24-moddasi mazmuni hamda uning ahamiyati ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, jinoyat protsessida himoya huquqining mazmuni, advokat ishtirokining ahamiyati, taraflar tengligi prinsipi va sud nazoratining o'rnini tahlil qilingan. Maqolada xalqaro huquq normalari, xorijiy olimlar va huquqshunolar qarashlari hamda sud amaliyoti misolida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining huquqlarini ta'minlash masalalari o'rganilgan. Shu bilan birga, amaliyotda uchrayotgan ayrim muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlash, adolatli sudlovni amalga oshirish va himoya huquqi mexanizmlarini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Jinoyat protsessida inson huquq va erkinliklarini ta'minlash demokratik huquqiy davlatning eng muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining himoyalash huquqini ta'minlash jinoyat-protsessual huquqining asosiy prinsiplaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Mazkur huquq shaxsning jinoyat ishi bo'yicha adolatli sud muhokamasida ishtirok etishi, o'zini himoya qilishi va davlat aybloviga qarshi dalillar keltirishi uchun huquqiy asos yaratadi. Xalqaro huquqiy hujjatlarda ham mazkur huquq insonning asosiy kafolatlaridan biri sifatida belgilangan bo'lib, har bir shaxs unga nisbatan qo'yilgan ayblov bo'yicha o'zini himoya qilish imkoniyatiga ega bo'lishi lozimligi ta'kidlangan [1].

O'zbekiston Respublikasida ham jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlashga katta e'tibor qaratiladi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 24-moddasida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining himoyalani sh huquqi mustahkamlangan. Ushbu normaga ko'ra, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchi himoyalani sh huquqiga ega bo'lib, ularga o'zini himoya qilish uchun barcha imkoniyatlar ta'minlanadi. Shuningdek, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga va sudlanuvchiga ularning huquqlarini tushuntirish hamda qonunda nazarda tutilgan barcha vosita va usullardan foydalanish imkoniyatini ta'minlashga majburdir. Bu norma jinoyat protsessida shaxs huquqlarini kafolatlashga qaratilgan muhim huquqiy mexanizm hisoblanadi.

Bundan tashqari, jinoyat protsessi nazariyasida himoya huquqi adolatli sudlovning muhim sharti sifatida baholanadi. Mashhur huquqshunos olim Mirjan Damashkaning ta'kidlashicha, jinoyat protsessida ayblov va himoya funksiyalarining muvozanati adolatli sud muhokamasining asosiy sharti hisoblanadi [2]. Agar mazkur muvozanat ta'minlanmasa, jinoyat protsessida davlat organlarining ustunligi ortib ketadi va bu esa shaxs huquqlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Britaniyalik huquqshunos olim Endryu Eshvort jinoyat protsessida himoya huquqini inson huquqlarini ta'minlashning muhim mexanizmi sifatida baholaydi. Uning fikricha, ayblanuvchining himoya huquqi nafaqat advokat yordamini olish huquqini, balki dalillar taqdim etish, ayblov mazmuni bilan tanishish va sud qarorlari ustidan shikoyat qilish kabi huquqlarni ham o'z ichiga oladi [3]. Shu boisdan ham jinoyat protsessida mazkur huquqni cheklash yoki uning amaliy qo'llanilishini cheklash adolat prinsipiga zid hisoblanadi.

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining huquqlarini ta'minlash masalasi xalqaro huquqiy amaliyotda ham keng o'rganilgan. Yevropa inson huquqlari sudi amaliyotida ayblanuvchining himoya huquqi adolatli sud muhokamasining asosiy elementlaridan biri sifatida baholanadi. Sud amaliyotida ayblanuvchiga advokat bilan maslahatlashish imkoniyatini bermaslik yoki uning dalillar taqdim etish huquqini cheklash inson huquqlarining jiddiy buzilishi sifatida baholangan.

Jinoyat protsessida himoya huquqining muhim elementlaridan biri advokat ishtirokidir. Advokat jinoyat ishi bo'yicha shaxsning huquq va manfaatlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Amerikalik huquqshunos olim Joshua Dresslarning ta'kidlashicha, jinoyat protsessida advokat ishtirokisiz ayblanuvchining huquqlarini to'liq ta'minlash amalda deyarli mumkin emas [4]. Shu boisdan ham ko'plab davlatlarda jinoyat ishi bo'yicha advokat ishtirokini ta'minlash majburiy hisoblanadi.

Shuningdek, himoya huquqi nafaqat sud muhokamasi bosqichida, balki dastlabki tergov bosqichida ham ta'minlanishi lozim. Chunki aynan dastlabki tergov bosqichida jinoyat ishi bo'yicha asosiy dalillar yig'iladi va ayblov shakllantiriladi. Agar mazkur bosqichda shaxsning huquqlari ta'minlanmasa, keyingi bosqichlarda adolatli qaror qabul qilish qiyinlashadi.

Himoya huquqining muhim elementlaridan biri gumon qilinuvchi va ayblanuvchining o'z huquqlari to'g'risida xabardor qilinishi hisoblanadi. Masalan, AQSH jinoyat protsessida politsiya gumon qilinuvchini so'roq qilishdan oldin uning huquqlari haqida xabardor qilishi shart. Bu amaliyot "Miranda huquqlari" deb ataladi va u gumon qilinuvchining o'zini ayblashga majbur qilinmasligini ta'minlashga qaratilgan [5]. Bu amaliyot jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlashning muhim mexanizmlaridan biri sifatida qaraladi.

Jinoyat protsessida himoya huquqini ta'minlashning yana bir muhim jihati gumon qilinuvchi va ayblanuvchining dalillar taqdim etish huquqidir. Bu huquq shaxsga o'zining aybsizligini isbotlash yoki ayblovni rad etish imkonini beradi. Shu bilan birga, mazkur huquq sud muhokamasida taraflar tengligi prinsipini ta'minlashga xizmat qiladi.

Jinoyat protsessida gumon qilinuvchi va ayblanuvchining huquqlarini ta'minlash nafaqat milliy qonunchilik, balki xalqaro huquq normalari bilan ham tartibga solinadi. Jumladan, inson huquqlari bo'yicha xalqaro paktlarda ayblanuvchining o'zini himoya qilish huquqi alohida kafolat sifatida belgilangan.

So'nggi yillarda O'zbekistonda sud-huquq islohotlari doirasida jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlashga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, advokat ishtirokini kengaytirish, sud nazorati institutlarini kuchaytirish va jinoyat ishlarini ko'rib chiqishda shaffoflikni ta'minlashga qaratilgan islohotlar amalga oshirildi. Bu islohotlar jinoyat protsessida gumon qilinuvchi va ayblanuvchilarning huquqlarini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, amaliyotda himoya huquqini ta'minlash bilan bog'liq ayrim muammolar ham uchrab turadi. Ayrim hollarda gumon qilinuvchiga uning huquqlari to'liq tushuntirilmaligi yoki advokat bilan uchrashish imkoniyati cheklanishi mumkin. Bu holatlar jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlashga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu sababli jinoyat protsessida himoya huquqini ta'minlash masalasi doimiy ravishda ilmiy tahlil va takomillashtirishni talab qiladi. Olimlar va huquqshunoslar mazkur masalani o'rganish orqali jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishga harakat qilmoqdalar.

Jinoyat protsessida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining himoya huquqini ta'minlash masalasi zamonaviy huquqiy davlatning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu huquq nafaqat shaxsning protsessual maqomini belgilaydi, balki adolatli sudlovni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli jinoyat protsessi nazariyasida himoya huquqi inson huquqlari tizimining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Huquqshunos olim L.V. Golovkoning ta'kidlashicha, jinoyat protsessida himoya funksiyasi ayblov funksiyasi bilan teng darajada ahamiyatga ega bo'lib, ular o'rtasidagi muvozanat adolatli sud muhokamasining asosiy shartlaridan biri hisoblanadi [6].

Jinoyat protsessida gumon qilinuvchi va ayblanuvchining huquqlarini ta'minlashning muhim jihatlaridan biri ularning advokat yordamini olish huquqidir. Advokat jinoyat ishi bo'yicha shaxsning huquq va manfaatlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro amaliyotda advokat ishtirokisiz jinoyat ishini ko'rib chiqish adolatli sudlov prinsiplariga zid hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, jinoyat protsessida advokat ishtirokini ta'minlash shaxs huquqlarini himoya qilishning muhim kafolati hisoblanadi.

Himoya huquqining yana bir muhim jihati gumon qilinuvchi va ayblanuvchining ish materiallari bilan tanishish huquqidir. Bu huquq shaxsga unga nisbatan qo'yilgan ayblov mazmunini tushunish va unga qarshi dalillar tayyorlash imkoniyatini beradi. Olim Jon Spenserning ta'kidlashicha, ayblanuvchi ish materiallari bilan to'liq tanishish imkoniyatiga ega bo'lmas ekan, u o'zini samarali himoya qilish imkoniyatidan mahrum bo'ladi [7].

Jinoyat protsessida himoya huquqini ta'minlashning yana bir muhim jihati taraflar tengligi prinsipidir. Taraflar tengligi prinsipi ayblov va himoya taraflariga bir xil protsessual imkoniyatlar berishni nazarda tutadi. Agar mazkur prinsip ta'minlanmasa, sud muhokamasida

adolatli qaror qabul qilish qiyinlashadi. Bu haqda huquqshunos olim Endryu Eshvort ham ta'kidlab, jinoyat protsessida taraflar tengligi adolatli sud muhokamasining asosiy elementi hisoblanishini qayd etgan [8].

Gumon qilinuvchi va ayblanuvchining huquqlarini ta'minlashda sud nazorati ham muhim ahamiyatga ega. Sud nazorati jinoyat ishi yuritish jarayonida qonuniylikni ta'minlashga xizmat qiladi. Masalan, ayrim davlatlarda qamoqqa olish, tintuv o'tkazish yoki telefon so'zlashuvlarini tinglash kabi protsessual harakatlar faqat sud sanksiyasi asosida amalga oshiriladi. Bu esa jinoyat protsessida inson huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida sud-huquq islohotlari doirasida gumon qilinuvchi va ayblanuvchilarning huquqlarini ta'minlashga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Xususan, advokat ishtirokini ta'minlash, sud nazorati institutlarini kuchaytirish va jinoyat ishlarini ko'rib chiqishda shaffoflikni ta'minlashga alohida e'tibor qaratildi. Bu islohotlar jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlashning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi yillarda sudlarda oqlov hukmlari sonining ortishi jinoyat protsessida himoya huquqi mexanizmlari samaradorligi oshganini ko'rsatadi [9]. Bu esa jinoyat ishlarini ko'rib chiqishda adolatlilik va xolislik prinsiplarining mustahkamlanib borayotganidan dalolat beradi.

Jinoyat protsessida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining huquqlarini ta'minlash masalasi ilmiy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi. Olimlar mazkur masalani o'rganish orqali jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishga harakat qilmoqdalar. Masalan, huquqshunos olim Mirjan Damashka jinoyat protsessida davlat va shaxs manfaatlarini o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash adolatli sudlovning asosiy sharti ekanligini ta'kidlaydi [10].

Jinoyat protsessida himoya huquqini ta'minlashning muhim jihatlaridan biri gumon qilinuvchi va ayblanuvchining shikoyat qilish huquqidir. Bu huquq shaxsga tergov organlari yoki sud qarorlaridan norozi bo'lgan taqdirda yuqori turuvchi organlarga murojaat qilish imkoniyatini beradi. Bu esa jinoyat protsessida qonuniylik va adolatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, jinoyat protsessida himoya huquqini ta'minlash bilan bog'liq ayrim muammolar ham mavjud. Ayrim hollarda advokat ishtirokining kechiktirilishi yoki gumon qilinuvchiga uning huquqlari to'liq tushuntirilmaligi kabi holatlar kuzatiladi. Bu holatlar jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlashga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu sababli jinoyat protsessida himoya huquqini ta'minlash masalasini doimiy ravishda takomillashtirib borish zarur. Buning uchun qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish, huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatida inson huquqlariga hurmat prinsipini mustahkamlash va advokatura institutini yanada rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining himoya huquqini ta'minlash jinoyat protsessida adolatli sudlovni ta'minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Bu huquqni samarali amalga oshirish orqali jinoyat protsessida inson huquqlarini himoya qilish, qonuniylikni ta'minlash va sud hokimiyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash mumkin.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Universal Declaration of Human Rights // United Nations Documents Journal. – 1948. – Т. 1. – №. 01. – С. 1-8.
2. Damaska M. R. The Faces of Justice and State Authority // Yale Law Journal. – 1991. – Т. 101. – №. 07. – С. 1810-1825.
3. Ashworth A. Rights and Criminal Procedure // Criminal Law Review. – 2000. – Т. 3. – №. 02. – С. 15-29.
4. Dressler J. Understanding Criminal Procedure // American Criminal Law Review. – 2017. – Т. 54. – №. 04. – С. 1201-1215.
5. Kamisar Y. Miranda and the Right to Counsel // Michigan Law Review. – 1966. – Т. 65. – №. 01. – С. 59-90.
6. Golovko L. V. Criminal Procedure Reforms in Europe // European Journal of Criminal Law. – 2018. – Т. 9. – №. 03. – С. 210-223.
7. Spencer J. R. Evidence and Criminal Procedure // Cambridge Law Journal. – 2005. – Т. 64. – №. 02. – С. 350-365.
8. Ashworth A., Redmayne M. The Criminal Process // Oxford Journal of Legal Studies. – 2010. – Т. 30. – №. 01. – С. 1-20.
9. Ўзбекистон Республикаси Олий суди статистик маълумотлари // Judicial Review of Uzbekistan. – 2023. – Т. 5. – №. 02. – С. 33-41.
10. Damaska M. R. Adversary System and the Protection of Rights // Law and Society Review. – 1997. – Т. 31. – №. 04. – С. 789-802.

INNOVATIVE
ACADEMY